

Sande, A. W. F. M. van de, Haan, M. J. M. de, ed., *250 Jaar Orde van Vrijmetselaren, I, Vrijmetselaren: 250 jaar en meer, II, Vrijmetselarij: vandaag en morgen* ([S. l.]: Stichting De Vrije Metselaar, 2006, 416 (I) en 256 (II) blz., €79,95, ISBN 90 6271 016 6).

De vrijmetselarij, waarvan de moderne, Engelse, wortels waarschijnlijk niet verder reiken dan het einde van de zeventiende eeuw, dateert in de Nederlandse Republiek pas van 1734 toen in Den Haag een loge werd gesticht voorzien van een constitutiebrief van de Grootmeester te Londen. In 1735 volgden een tweede loge in Den Haag en een nieuwe in Amsterdam. In december van dat jaar viel al weer het doek, toen de Staten van Holland een verbod van de geheimzinnige broederschap uitvaardigden. De schrik over de in 1730 ‘ontdekte’ en sindsdien fel vervolgde mannennetwerken van ‘sodomieten’ zat de autoriteiten nog in de benen.

Na de jubileumboeken van 1931 en 1956 achtte men de tijd rijp voor een ‘nieuwe’ geschiedschrijving. In het tegenwoordige tijdsgewricht kan zo’n taak natuurlijk niet meer door één persoon gedragen worden. Wat destijds P. J. van Loo en zijn voorgangers nog alleen vermochten, wordt nu door een ‘team’ uitgevoerd, van vrijmetselaars en niet-maçons. Tien auteurs, onder wie twee jonge vrouwen, tekenen voor de historische bijdragen in het eerste deel van dit jubileumboek. Gedurende de laatste decennia is veel historisch onderzoek naar de vrijmetselarij en de maçons gepubliceerd. Mede op de resultaten van deze ‘open-deur-politiek’ kon men nu verder bouwen. Van geheimzinnigdoenerij is geen sprake meer, al blijft de essentie van de collectieve arbeid in de loge verborgen zoals ook de meeste individuele spirituele ervaringen.

Allerlei aspecten van de georganiseerde vrijmetselarij □ één der oudste genootschappen in Nederland □ komen in het eerste deel aan de orde: ontstaan en ordening der eerste loges, hun constituties en ritualen, symboliek en maatschappelijke betekenis in verschillende perioden.

De auteurs mikken op een gemengd publiek: in de eerste plaats de jubilerende vrijmetselaars zelf, maar natuurlijk tevens op geïnteresseerde buitenstaanders. Voor de meesten van hen is het presenteren van een breder historisch kader nodig □ aangenomen dat nog niet allen *De eeuw van mijn vader* hebben gelezen. Af en toe kijkt men ook over de landsgrenzen naar de ontwikkelingen bij de broeders elders. Onvermijdelijk treden bij zoveel hoofden en zinnen onder de auteurs hier en daar doublures op.

Kenmerkende historische lijnen en patronen zijn de kleinschaligheid: meer dan een 8000 leden heeft de vrijmetselarij in Nederland niet geteld op enig tijdstip; de aanvankelijke dominantie van adellijke en militaire broeders; de langzame verburgerlijking in de negentiende eeuw onder het zestigjarige grootmeesterschap van Prins Frederik; de inbreng van politieke kopstukken: van Pieter Vreede tot Henk Vonhoff; de toenemende hulp die vrijmetselaars boden ter leniging van sociale nood; de uitsluiting van vrouwen.

Een tipje van de sluier over die essentie van de vrijmetselarij, het ‘zelfstandig zoeken naar waarheid’, wordt opgelicht door Guy Liagre in ‘De

kern van de zaak. Nederlandse vrijmetselaarsritualen in de 19^e eeuw'. (211-254) Meer achtergronden bieden de elf auteurs die in het tweede deel van dit jubileumboek reageren op het inleidende opstel van Joh. S. Wijne (1930-2005). Een nuttige aanvulling daarop geeft I. Erdtsieck in haar boekje *Vrijmetselarij* (in 2006 verschenen in de serie Wegwijs bij uitgeverij Kok te Kampen).

Er ligt, of beter staat, gevat in een stevige cassette, een omvangrijk gedenkboek op tafel waaraan een twintigtal auteurs heeft bijgedragen: werkstukken van zeer ongelijk gehalte naar inhoud en stijl, en tezamen weliswaar nog geen geschiedenis 'uit één stuk' van de vrijmetselarij in Nederland vormend, maar toch ook voor de geïnteresseerde leek informatief genoeg.

Bij de productie van dit boek is nogal wat mis gegaan. De nummering van de áchterin geplaatste 'voet'-noten is bij enkele hoofdstukken in deel 1 versprongen of ontbreekt zelfs geheel bij een hoofdstuk in deel 2. De illustraties zijn willekeurig door de delen heen gestrooid, vaak van onvoldoende bijschriften voorzien en zonder verantwoording der vindplaatsen. Dat men een zo pretentius boekwerk echter zonder registers de wereld instuurt, is onvergeeflijk. De gebruiker wordt nu de mogelijkheid ontnomen om na te slaan waar een bepaalde persoon ter sprake komt, bij voorbeeld (Uitenhage) de Mist, is Huyberts (75) dezelfde als Huijbertse (30), enzovoort. Als naslagwerk kan het dus jammer genoeg niet dienen.

A. H. Huussen jr.

Huussen jr., A. H., Paaschen-Louwerse, J. F. A., *Jacoba van Heemskerck van Beest 1876-1923* (Monografieën van Nederlandse kunstenaars XIX; Zwolle: Waanders, 2005, 296 blz., €42,50, ISBN 90 400 9064 5).

In deze monografie en tevens oeuvre-catalogus staat het leven en werk van de avant-gardistische kunstenares jonkvrouw Jacoba van Heemskerck van Beest centraal. Zij was een bijzondere vrouw, die zich wist staande te houden in een overwegende mannencultuur, meer dan tien jaar lang een belangrijke rol speelde in de moderne kunst in Nederland en Duitsland en het slachtoffer werd van een voortdurende stroom kunstkritiek tijdens haar leven. Zij was een eigenzinnige kunstenares, die binnen een betrekkelijk korte scheppingsperiode in de eerste decennia van de vorige eeuw een veelzijdig oeuvre tot stand wist te brengen, bestaande uit schilderijen, tekeningen, grafiek, glas-in-lood en glasmosaïeken, welk werk een interessante ontwikkeling onderging van figuratief naar abstract. Het was zeer ongewoon in die tijd dat adellijke dames professioneel werkzaam waren en haar vernieuwende kunstuitingen veroorzaakten voortdurende commotie in zowel haar adellijke familie als daarbuiten. Jacoba van Heemskerck van Beest liet mede daarom de titel van freule al snel vallen. De diepe vriendschap tussen Van Heemskerck en de eveneens adellijke Marie Tak van Poortvliet, haar levenspartner en latere biografe, bleek van onmisbare steun en betekenis tijdens haar leven.

Haar vernieuwende kunstuitingen toonden een onmiskenbare spontane eigen identiteit en signatuur. Terugkerende thema's in haar werk zijn bomen, bruggen en zeilboten en daarnaast symbolische vormen en kleuren die een universele betekenis bezaten en uiting waren van een geestelijke wereld. De kunstenares werkte in haar atelier in Den Haag en in Domburg. Na 1913 werd zij opgenomen in de expressionistische avant-garde van 'Der Sturm' te Berlijn, waar Herwarth Walden aan het hoofd stond. Schilders als Mondriaan en Kandinsky en ook stromingen als het kubisme en het luminisme waren van grote invloed op haar werk.

Geleidelijk aan werden de spirituele inzichten van de antroposofie (ontwikkeld door Rudolf Steiner) steeds belangrijker voor Jacoba van Heemskerck en onder invloed daarvan bracht ze haar werk tot vrijwel volledige abstractie. Rondom het einde van haar carrière was het de kunstenares hiermee mogelijk geworden haar gevoelswereld te verbinden met de wezenlijke taal van kleuren en vormen en deze om te vormen tot abstracte composities. Haar glas-in-loodramen voor openbare gebouwen, waarin haar ideaal van een immateriële wereld is uitgebeeld, vormen een hoogtepunt in haar oeuvre. Het was haar doel om met de hulp van het directe licht de kleuren nog intenser tot leven te wekken dan mogelijk is met puur alleen de schilderkunst.

Helaas is Van Heemskercks rol vaak onderbelicht gebleven en werd haar werk voornamelijk in Duitsland sterk gewaardeerd. In Nederland werd zij door mannelijke collega's belachelijk gemaakt vanwege haar succes in het buurland. Maar in Duitsland werd ze door pers en verzamelaars als lid van de